

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1930

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE

1930

AF BRANDE SOGNS HISTORIE

P. LARSENS OPTEGNELSER

VED T. BUNDGAARD LASSEN

I de senere Aar er der rundt om i Landet bleven gjort et stort Arbejde for at fremdrage Byers og Sognes Historie, og meget Arkivstof, mange gamle Folkeminder o. s. v. er i den Anledning bleven offentliggjort i Dagbladene og i de historiske Samfunds Aarbøger.

Om Brande Sogn er hidtil ikke skrevet meget, men mange af Sognets Beboere interesserer sig for Sognets Historie, og enkelte gamle har ved at nedskrive Erindringer fra deres Barndom o. l. bidraget til at bevare Dele af Sognehistorien fra Forglemmelse.

En af de virksomste i saa Henseende er gamle Peter Larsen, der i mange Aar havde en Ejendom i Dørslund, men nu bor i et lille Hus lige udenfor Brande.

Han har ikke blot nedskrevet Sagn fra Egnen og givet Skildringer af Personer og Kulturforhold, men efter Kirke- og Tingbøger og gamle Dokumenter i Viborg Landsarkiv, som han flere Gange har besøgt, har han afskrevet mange interessante Indberetninger om Brande Sogn.

SAGN OG ERINDRINGER

Sandflugt og Hedebrand.

I ældre Tid har der flere Steder i Egnen omkring Brande været Sandflugt. Det er vel nærmest opstaaet

ved, at der i den tørre Tid er opstaaet Ildebrand i Heden, og det har brændt ikke alene Lyngen, men ogsaa Morlaget af. Vinden har saaledes faaet Hul ned i Sandet og er bleven ved at æde sig længere ned i Jordlaget. Vinden gjorde Skade, hvor den tog Sandet, men ogsaa hvor den lagde det. Flere Steder blev Tørve-moser dækket med Sand, men da Moserne blev gravet ud, viste det sig, at der var udmærket Brændsel i dem, da Tørvejorden var bleven sammenpresset under Sandet.

Der har været Sandflugt i Drantum, Hyvild Sande, ligeledes Nordvest for Brandlund og ved Sandfeld-bjerge, Alkjærhøj Sande, men nu er en Del af det beplantet med Naaletræer. I Fløe og Harrild Hede har der ogsaa været Sandflugt, og der fortælles, at Nørre-mose engang har været Kærbund, men den er saa bleven ødelagt som »Slaabund«, da den blev overfløjet med Sand. Det er ikke saa stort et Lag, her ligger, og det kommer vel af, at det saakaldte Topbjerg, der strækker sig langs den nordlige Side af Mosen, har taget af for Sandet. Nord for Topbjerg og ud i Flø Hede er store Flader bleven blottet for Mor og Muld-lag, og paa sine Steder er Sandet føjet sammen i store Bunker. Der er ikke meget af det, der egner sig til Opdyrkning; det burde jo have været beplantet, men det er aldrig bleven til noget.

I Nabosognene har der ogsaa flere Steder været Sandflugt. Halvanden Mils Vej Nordøst for Brande ligger to enlige Gaarde, Bjerggaard og Fruegaard. Til hver af disse Gaarde hørte for en Del Aar siden ca. 1400 Tdr. Land, der mest bestod af Hede og Flyve-sand. I Bjerggaard boede en Mand, der hed Mikkell, af Folk kaldet Mikkell Bjerggaard. Han var født og opdraget i Gaarden, og kun sjældent kom han sammen med andre Mennesker. Han gik altid i noget hjemlavet

ulent Tøj, der var af sort og hvidt Uld, saa der blev ingen Udgift til Farvning.

Da han skulde have Bryllup, var det jo ikke saa let for ham at blive standsmæssigt udstyret. Han gik da over til gamle Jørgen Useltoft og spurgte, om han ikke kunde laane hans Støvler. Det fik han, og de passede ham udmærket. Saa vilde han gerne laane Jørgens høje Hat og hans sølvbeslagne Pibe, og da han havde faaet det, mente han, at nu kunde han nok møde sin Brud.

Engang havde Mikkel været i Kirke i Ejstrup. Efter Sædvane samledes Mændene i Kroen efter Guds-tjenesten for at drøfte de sidste Nyheder ved en Kaffepunch. Efter en Tids Forløb blev Mikkel urolig og gik ud i Forgangen, og her hørte nogle, der belurede ham, at han sagde til sig selv: »Gud naade mig arme Mand, no haar a kuns jen Knap i mi Bovser.« At det var for lidt, forstaar man, naar man hører, at der i den Tids Bukser helst skulde være et Dusin Knapper.

Man vidste ikke saa nøje, hvor Skellene gik paa de store Flyvesandsstrækninger. For ca. 40 Aar siden var der Tale om, at Staten vilde købe de to Gaarde, og en Kommission blev nedsat til at se paa Ejendommene. Da de henvendte sig til Jørgen Nørlund, der skulde være Foreviser, bandede han højt paa, at han skulde nok vise dem Skellene paa en halv Mil nær.

I Sommeren 1868, der regnes for en af de varmeste Somre, vi har haft, var der mange store Hedebrande, om ikke i Brande Sogn saa lige ved Grænsen ind til Sognet. Saaledes opstod der en Dag i Juni Maaned Hedebrand i Aagaard Hede i Thyregod Sogn. I et Jordhus ude paa Heden boede en Stenkløver, der havde købt et Stykke Hede langs med Brande Sogns østre Skel. For at faa noget at gøde Jorden med havde

han sat Ild i nogle Asketørv, som han havde gravet, men da Vinden fik fat i Askebunkerne, gik der Ild i den tørre Lyng. Manden, der maatte optage den første Kamp med Ilden, blev saa overanstrengt af Arbejdet, at han maatte bæres ind i Jordhytten, og han døde inden Aften.

Mange Mennesker fra Brande og Thyregod Sogne strømmede til og deltog i Slukningsarbejdet, men det var vanskeligt at faa Magt over Ilden. En Tid var Niels Arvads Gaard, der var bygget nogle Aar før, stærkt truet, men hen imod Aften stillede Ilden af, og de fleste af Folkene drog hjem. Det var en Lørdag, men Søndag Formiddag, da Sol og Vind begyndte at øve deres Virkning igen, tog Ilden fat paany, og da Vinden svingede, var det vanskeligt at begrænse Ilden. Hele Aagaard Hede, det meste af Hastrup og en Del af Arvad Hede brændte.

Senere paa Sommeren opstod der Hedebrand i Ejstrup Harild paa Peder Holms Ejendom. Han havde ogsaa gravet Asketørv, og da han havde tændt Ild i Bunkerne, drog han til Marked. Vinden var den Dag nordøstlig, og Heden brændte ned mod Kidmose Bæk. Bækken blev opdæmmet, saa Vandet flød ud over Mosen, og paa den Maade lykkedes det at standse Ilden. Hvis Ilden var gaaet over Bækken, vilde den have bredt sig ud over Useltoft, Brande Harild og Fløe Heder, og flere Hundreder Tdr. Land vilde da være bleven afbrændt.

Samme Sommer var der Ild i Hallundbæk Mose, som gik ind mod Skærlund Mark. Det var mest Tørve-mosen, det gik ud over. Ilden aad sig langt ned i Dyndet, saa det blev ødelagt som Tørvejord, og det egnede sig heller ikke til Dyrkning. Det eneste, man fik ud af det, var, at man kunde saa Spergelfrø i det,

naar man om Foraaret fik det kradset op. Det kunde undertiden give en værdifuld Afgrøde, hvis man var saa heldig at faa det godt bjerget.

Vejforhold i gamle Dage.

For ca. 100 Aar siden var der saa godt som ingen »indkastede Veje« i Brande Sogn, men kun de saakaldte ensporede Veje. Naar et Spor blev ufarbar, saa lavede man et nyt ved Siden af, og der var ofte, særlig over Hedestrækningerne, flere Spor Side om Side. Over Aaløbene var der kun faa Steder Broer, og de, der fandtes, var meget simple. De bestod af nogle Bjælker, hvorpaa der først var lagt et Læs Enebærris og ovenpaa det igen et Lag Jord til at holde Risene sammen. De kunde jo holde en Tid, men naar de blev forslidt, skete det ikke saa sjældent, at en Hest traadte igennem, og saa kunde det være farligt nok at passere Broen, til Skaden var bleven udbedret.

Den første indkastede Vej i Sognet var Vejle—Brande—Herning Landevej, men der var til at begynde med ingen Grusbelægning, saa man kørte i det løse Sand. Der gik kørende Post fra Vejle til Herning, og Hestene blev omskiftede i Brande. Posten kørte i en lille Fjedervogn, og der var tre Heste for, det skulde jo helst gaa rask, og Vejen var »trøg«. Om Vinteren blev de dybe Spor tit dækket til med Sne; saa maatte Snekasterne ud, for Postvognen skulde jo frem.

Posten besørgede Breve og de faa Dagblade, der paa den Tid blev omdelt, og han kunde ogsaa tage Passagerer med. De kunde faa Billet paa Brevsamlingsstederne, men de fleste brugte en anden Trafik. De henvendte sig til Kusken, efter Aftale gik de et Stykke udenfor Byen, og naar Vognen naaede dem,

kom de op at køre mod at give Kusken en passende Drikkeskilling, efter som deres Rejse var kort eller lang. Det blev saaledes en Bifortjeneste for Kusken og ikke for Postvæsenet.

For hen imod 100 Aar siden blev Vejen fra Sønder Omme over Brande til Ejstrup gennemført. Gennem Brande Sogn blev den anlagt paa den Maade, at hver Ejendomsbesidder efter Hartkorn fik udlagt et Vejstykke, som han skulde indkaste og jævne og senere holde i brugbar Stand. Grusbelægning var der ikke Tale om, og de Broer, der skulde anlægges over Strømmene, blev bygget saa billigt som muligt.

I 1867—68 blev Vejlevejen grundforbedret til Ringkøbing Amts Skel ved Holtum Aa. Vejlinien blev rettet en Del, Vejen blev reguleret, hvor der var Stigninger eller Vandløb, og der blev lagt Ler og Grus paa den. Der blev nu sat lukket Postvogn ind paa Ruten, og den kunde trækkes af to Heste.

Først i 70'erne blev næsten alle Kirkevejene til Brande Kirke indkastet, og der blev nu igen efter Hartkorn paalignet Ejendomsbesidderne Vejstykker. Samtidig blev en Del ny Broer og Stenkister anlagt.

Lidt om Folkeskikke i gamle Dage.

For ca. 60—70 Aar siden havde Folk ikke saa mange Sammenkomster som nu. Ud over Bryllupper, Barselgilder og Begravelser holdt man kun Gilder i Jule-tiden; men det varede ogsaa ved Aften efter Aften hele Julen igennem, saa det var for mange en anstren-gende Tid. De gamle spillede Kort om Pebernødder, de unge morede sig med at danse. Det var kun faa Steder, man havde Brædegulv, for det meste maatte de unge nøjes med Lergulv, men Dansen gik lige godt for det. Pigerne gik gerne i Træsko og havde saa

Danseskoene med i et Klæde. Ofte gik Dansen til den lyse Morgen.

Familiegilderne varede som Regel i 2—3 Dage. Hver enkelt, som skulde med, fik Bud gennem en Bydemand. Et Par Dage før Gildet begyndte, blev en Pige fra hvert Sted sendt til Gildehuset med en Kurv, pakket med Smør og Æg, undertiden et Faarelaar, samt et Par Høns. Naar Pigerne havde afleveret det medbragte, blev de straks sat i Arbejde, idet hver af dem skulde plukke de Høns, de havde med. Naar det var besørget, blev de trakteret med Sigtebrød, Kage og Øllebrød, og imens blev deres Kurve pakket med en rund Sigtekage og andre Lækkerier.

Paa selve Gildesdagen blev Gæsterne, efter som de ankom, straks trakterede med Kringler, Brændevin og Øl, og derefter fik de en solid Frokost med Kaffe ovenpaa. Saa blev Vognene kørt frem, og naar Folk havde taget Plads i dem, skulde Forgangsfolkene ud til hver enkelt Vogn med Smaakager og Øl. Var det et Bryllup, kom Brud og Brudgom hver fra sit Hjem og mødtes saa et bestemt Sted ude paa aaben Mark for sammen at køre til Kirke, og herude blev de saa igen beværtet med Kringler og Brændevin eller Øl. Til de store Gilder blev Gæsterne altid indbudt til to Dage, og det blev ikke anset for god Tone at forlade Gildehuset, før Gildet var forbi. P. Larsen var engang som Dreng med til en gammel Kones Begravelse i »Nabolaget«, og skønt det var i de lange Sommerdage, holdt Gæsterne trolig ud i to Dage. Den tredie Dag blev Forgangsfolkene og alle de gamle i Byen indbudt til Middag og Eftermiddagskaffe.

Det var ogsaa Skik, at de Børn, der gik til Forberedelse hos Præsten, skulde give ham »Sending«, Vinterholdet til Jul og Paaske, Sommerholdet til Pinse

og Mikkelsdag. Børnene havde stor Respekt for Præsten. Det hændte af og til, at uskikkelige eller dovne Børn blev vist fra, og de blev saa først konfirmeret næste Gang. Det blev anset for en stor Skam, hvorfor Forældrene nøje vaagede over, at Præstelektierne blev lært og formanede Børnene til at opføre sig ordentlig paa Vejen, at der ikke skulde ske Anmeldelse til Præsten, men at Børnene alligevel ikke altid var saa skikkelige, ser man af Optegnelserne.

En Præst havde for Skik, at han, den Dag Børnene gav Sending, under Overhøringen spurgte hver især, hvad de havde med til ham. Engang spurgte han en Dreng: »Hvad havde saa du, min Dreng?« og Drengen svarede: »A haaed tov Hønhøvder«. »Det var dog ikke Høveder«, mente Præsten, men Drengen svarede: »Da var et da en Høn og en Kok.«

Der var engang en Dreng, som roste sig af, at han turde kalde Provsten Orkok (Urhane). Der blev lavet et Væddemaal om det, og han fik fat i et Par »Orkokke«, som han gik op til Provsten med. Da han traadte ind til Provsten, sagde han: »Godav, Hr. Orkok, her kommer a med en Par Provster til Dem.« Provsten tog det med godt Humør. »Tak skal du have, min Dreng. Meningen er god nok, men Udtalen er jo ikke ganske rigtig.« Drengen vandt selvfølgelig Væddemaalet.

Nogle Dreng, der gik til Præsten, havde en Dag fanget en Mus, og de spekulerede nu paa, hvad de skulde gøre ved den. Da kom de forbi et lille Hus, hvori der boede en Kone ved Navn Dorthe Pallesdatter, og de besluttede, at de vilde kravle op paa Taget og smide den ned i hendes Skorsten. Det var en af de vide Skorstene med aabent Ildsted, og det traf sig nu saa uheldigt, at Musen faldt ned i en af de Potter, der stod over Ilden. Det tog hun meget fornærmeligt op.

Hun tog straks Musen og gik op til Præsten med den. Da hun kom ind i Stuen, holdt hun den op foran Præsten og sagde: »Her skal De missel se, Hr. Pastor, hvordan nogle Konfirmander De har i Aar.« Om Drengene fik Straf, fortæller Historien ikke noget om.

Paa den Tid havde baade Skolebørn og Konfirmander Plads efter Karaktererne, og for at faa gode Karakterer kunde det hjælpe at give Præsten gode Gaver. I 1865, det sidste Aar Pastor Jensen levede, var der i Sognet en Mand, hvis Datter gik til Konfirmationsforberedelse. Hun stod i Mandens Øjne meget højt, og for at hun kunde faa en af de øverste Pladser i Kirken, fangede han i Aaen en stor Ørred til Præsten. Det hjalp hende ogsaa straks nogle Pladser højere op, men da Pastor Jensen saa blev syg, og Pastor Smidt i Thyregod overtog Undervisningen, hjalp Gaven alligevel ikke. Pastor Smidt bestemte nemlig, at Konfirmanderne skulde staa efter Alder. Det blev for mange en stor Skuffelse. En af de yngste Drengene, der regnede med, at han havde fine Karakterer, sagde saaledes, at nu havde han da ingenting for alt det, han havde lært.
